

De rubriek onderzoek in de praktijk presenteert kwalitatief onderzoek uit Nederland en België, met de bedoeling de lezers te informeren en te inspireren. Wie een bijdrage aan deze rubriek wil leveren, kan contact opnemen met Griet Verschelden. E-mail: griet.verschelden@ugent.be

De dialoogmethode: onderzoek met mensen in armoede

Anja Claeys

De context: het Algemeen Verslag over de Armoede en het Armoededecreet van de Vlaamse Overheid

De dialoogmethode werd in België voor het eerst gebruikt met het Algemeen Verslag over de Armoede (AVA), een langdurig proces van 1992 tot 1994 waarbij een dialoog werd opgezet tussen mensen in armoedesituaties, politici, de welzijnssector, het gerechtelijk apparaat, de culturele sector en academici. Het rapport bevat meer dan 300 beleidsvoorstellen inzake de bestrijding van armoede. Het vernieuwende van het AVA was dat het mensen in armoede erkende als deskundigen op het vlak van armoede en de bestrijding ervan, en dat ze betrokken werden in de analyse en definiëring van het probleem. Voor de Nederlandstalige verenigingen werd in 2003 het Vlaams armoededecreet goedgekeurd, dat de erkenning en subsidiëring regelde voor Verenigingen waar armen het woord nemen. Bij de erkenningscriteria wordt het organiseren van de dialoog uitdrukkelijk vermeld. Deze tekst is geschreven vanuit de ervaringen met de dialoogmethode in de Beweging van Mensen met Laag Inkomen en Kinderen (BMLIK), een van de verenigingen waar armen het woord nemen (Claeys, 2004). De dialoogmethode wordt in deze tekst niet alleen benaderd als methode om armen bij het beleid te betrekken, maar als vorm van kritisch onderzoek samen met armen.

Kritisch onderzoek met armen

De dialoog met mensen in armoede is belangrijk omwille van hun participatie aan de kennisconstructie in de samenleving. Deze kennisconstructie behelst enerzijds het beeld over armoede en de beleving ervan en anderzijds de analyse van structurele uitsluitingsmechanismen in de samenleving.

Mensen in armoede worden doorgaans uitgesloten van de kennisconstructie in onze samenleving. Zo bijvoorbeeld vertonen indicatoren die gebruikt worden om armoede te meten, talrijke tekortkomingen. Niet alleen ontbreken armen vaak in statistieken, de gebruikte parameters zijn niet afgestemd op de armste bevolkingsgroepen. De indicatoren geven meestal de norm weer van hetgeen sociaal het meest voorkomt of aanvaardbaar wordt geacht in plaats van de reële behoeften en verzuchtingen van mensen die in armoede leven (Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, 2004). Volgens Nicaise bekleedt de onderzoeker een machtspositie en beïnvloedt onderzoek de maatschappelijke verhoudingen. Kennis is interactief: wat ik beweer te kennen, wijzigt het beeld van de ander over zichzelf; wat men over mij zegt, beïnvloedt mijn zelfbeeld. Alleen door dialoog, door een

werkelijke samenspraak tussen onderzoekers en armen kan men samen komen tot een meer correct beeld over armoede (Nicaise, 2003).

De dialoog met armen is ook een vorm van kritisch onderzoek gericht op culturele actie. Kritisch onderzoek heeft geen registrerende, maar een sociaal-pedagogische functie. Het uitgangspunt is dat het registreren van de feiten 'zoals ze zijn' in dienst staat van de handhaving van de status quo, doordat de werkelijkheid gefragmenteerd wordt en de structuren zelf niet ter discussie staan. Ook kritisch onderzoek houdt zich noodgedwongen bezig met een fragment van de werkelijkheid, maar verbindt dit tijdens het onderzoek met grote maatschappelijke samenhangen, om te vermijden dat bepaalde oorzaken van problemen in het onderzoek verborgen blijven (Van Lieshout, 1982). Freire gaat uit van een emancipatorische benadering van onderzoek: onderzoek is niet een doel op zichzelf, maar is bewustmaken. Mensen zijn geen object van onderzoek, maar zijn medeonderzoekers. Het object van onderzoek is volgens hem het denken van mensen, 'een denken dat alleen mogelijk is in en onder mensen die met elkaar de werkelijkheid trachten te doorgronden. Ik kan niet voor anderen, ook niet zonder anderen denken, evenmin kunnen anderen voor mij denken' (Freire, 1972). Een effectieve probleembestrijding is volgens Freire een proces van culturele actie: het bevragen van de bestaande werkelijkheid op haar humaniteit, haar menselijke waardigheid. Via culturele actie leren mensen deze machtsverhoudingen analyseren en transformeren en maken zij deel uit van de sociale werkelijkheid als praxis: een voortdurend construeren en deconstrueren van de sociale werkelijkheid via actie en reflectie. Culturele actie is in die zin een wetenschappelijk proces van bevragen, van zoeken naar nieuwe werkelijkheidsdefinities. Hierdoor verliest een probleem zijn geïsoleerd en persoonsgericht karakter en krijgt het de dimensie van een cultuurprobleem, dat dus veranderbaar is (Bouverne-De Bie, 2004).

Essentieel in de participatie aan de kennisconstructie is dus dat het gaat om een *proces* van *onderzoek* dat niet eenmalig maar voortdurend moet gebeuren om mogelijk te maken dat emancipatorische doelstellingen bereikt worden. Ook het Algemeen Verslag over de Armoede wilde aantonen dat het noodzakelijk is om arme mensen permanent bij het publieke debat te betrekken. Echte participatie veronderstelt volgens het AVA dat armen deelnemen aan de grote maatschappelijke debatten zoals bijvoorbeeld arbeidsverdeling, bezinning over het recht van allen op een aanvaardbaar inkomen [...] dat ze ervan op de hoogte worden gebracht, dat ze erover nadenken vanuit hun eigen ervaring (Koning Boudewijnstichting, 1994).

De dialoog concreet

In de dialoogmethode zoals door de BMLIK uitgewerkt, staat een zorgvuldige opbouw van kennis, de kruising van kennis van verschillende partners (mensen in armoede, diensten en beleid) en het daadwerkelijk ontmoeten centraal. Samen met mensen in armoede wordt een thema gekozen waarrond het onderzoek zal gebeuren. In het verleden werd bijvoorbeeld onderzoek gedaan rond 'schulden', 'plaatsing van kinderen' en 'huisvesting' en recent werden dialogen opgezet rond 'gezin' en 'werk'. Actueel komen de thema's gezondheid en huisvesting (opnieuw) aan bod. Maandelijks wordt getracht de mensen in armoede thuis te bezoeken en een keer per maand komen ook mensen in groepen bijeen. Er wordt gewerkt met 'getuigenissen' die handelen over het thema dat aan de orde is. Deze getuigenissen zijn afkomstig van mensen in armoede zelf en werden eerder verzameld of gepubliceerd. Ze wor-

den tijdens de huisbezoeken en op de bijeenkomsten voorgelegd, waarna de reacties letterlijk en nauwkeurig geregistreerd worden in nieuwe getuigenissen. Deze worden vervolgens nog eens samen herlezen en eventueel aangevuld. Op die manier blijven mensen, althans bij de registratie, eigenaar van hun verhaal: de getuigenissen zijn zeer herkenbaar want ze zijn opgetekend in hun eigen woorden en zo kunnen ze meedelen wat voor hén belangrijk is. Vaak wordt samen gezocht naar een goede manier om bepaalde dingen op te schrijven, zodat wat in de spreektaal verteld wordt niet verloren gaat in de schrijftaal. De huisbezoeken zijn eigenlijk al een dialoog in het klein: niet alleen worden de ervaringen van de mensen in armoede opgeschreven, het is ook een moment van wederzijdse uitwisseling van gedachten en informatie, er wordt samen gezocht naar mogelijke oplossingen en bekeken hoe de voorstellen het best geformuleerd kunnen worden. Zeker voor mensen die zich op veel gebieden uitgesloten weten, is het naar buiten komen met ervaringen en voorstellen niet steeds gemakkelijk. Door dit toch te doen, willen mensen hun bijdrage leveren aan de verandering die ten goede komt aan anderen in gelijksoortige situaties. Huisbezoeken zijn tijdsinveste-rend en vaak kunnen mensen voor korte of langere tijd niet meewerken omwille van hun persoonlijke situatie. Via de huisbezoeken wordt ook getracht mensen te bewegen naar de bijeenkomsten te komen. Tijdens de bijeenkomsten wordt samen gesproken rond hetzelfde thema als op de huisbezoeken. Ook hier wordt nauwkeurig opgeschreven wat gezegd wordt. Tegelijk wordt het tijdens de huisbezoeken verzamelde materiaal getoetst en worden verdere verwachtingen en voorstellen geformuleerd. Op die manier worden de dialoogbijeenkomsten met diensten en voorzieningen en met beleidsverantwoordelijken al voor een deel voorbereid. Al het verzamelde materiaal wordt vervolgens uitgetikt en na verschillende lezingen gedecodeerd en gebundeld in verschillende voorstellen. Deze voorstellen worden tijdens de dialoogbijeenkomsten aan diensten en beleidsverantwoordelijken voorgelegd samen met een selectie van de getuigenissen. Voortdurende terugkoppeling naar mensen in armoede is essentieel tijdens de analyse, bij het opstellen van de dialoogbundel en na de dialoogbijeenkomsten zelf, om te bewaken dat iedereen over de informatie beschikt en betrokken blijft en dat mensen ook hier zoveel mogelijk eigenaar blijven van het materiaal. Vervolgens worden, in samenspraak met de mensen in armoede, diensten uitgenodigd met een aanbod inzake het thema. De samenstelling van de dialooggroep met de diensten wordt beperkt naar grootte omwille van de werkbaarheid en de evenredige vertegenwoordiging van armen en diensten. Er zijn vier bijeenkomsten met de diensten voorzien: een eerste kennismaking en toelichting bij de methode; een bijeenkomst waarbij de dialoogbundel met de voorstellen door armen aan de diensten wordt voorgelegd; een bijeenkomst waarbij de diensten hun antwoorden en engagementen formuleren en een laatste bijeenkomst met als doel tot een definitieve gebundelde engagementstekst te komen. Er wordt aldus getracht de voorwaarden te scheppen waaronder ontmoeting en kennisuitwisseling op een gelijkwaardige manier kunnen plaatsvinden. Niet alleen het concrete resultaat (de voorstellen van mensen in armoede en de engagementen van de diensten) staat centraal, maar ook het proces. De dialoog is geen onderzoek 'over' armoede, maar een proces waarbij betrokkenen zelf worden gemobiliseerd en het woord nemen. Door de zingeving van de actoren in het onderzoek op te nemen, krijgen deze zelf een vollediger en kritischer inzicht in hun historische en sociale ervaringen. Het onderzoek kan er aldus toe bijdragen dat individuen en groepen een grotere greep krij-

gen op hun eigen situatie en geschiedenis. Een technische kennis wordt omgezet in een emancipatorische kennis (De Cock, 2001).

Knel- en aandachtspunten

De ervaringen met de methode in de praktijk zijn positief. Het leidt tot veranderingen in kennis en opvattingen, zowel bij mensen in armoede als bij diensten en beleidsverantwoordelijken: mensen in armoede leren bijvoorbeeld dat ze niet alleen zijn, ze leren hun rechten kennen en er gebruik van te maken, het vergroot het vertrouwen in zichzelf, ze krijgen meer inzicht in hun eigen situatie en die van anderen. 'Door mee te werken, komt er in je hoofd plaats voor de zienswijze van de ander.' Ook diensten en beleidsverantwoordelijken benadrukken het verruimen van hun eigen inzichten en het versterken van hun engagement om de armoedeproblematiek en inzichten van armen verder op te nemen in hun werking. Ook concrete veranderingen, zoals bijvoorbeeld een financiële tussenkomst voor ouders van geplaatste kinderen die hen moet toelaten gemakkelijker contact te houden met hun kind, worden bewerkstelligd. Niet alleen in de BMLIK, maar vanuit verschillende verenigingen tracht men op een geëigende manier de dialoog met diensten en beleidsverantwoordelijken aan te gaan. De praktijk wijst echter ook nog op enkele knelpunten.

De zoektocht naar manieren om steeds de zingeving van 'de meeste uitgeslotenen' te betrekken, betekent een voortdurende bezinning over wie deze uitgeslotenen dan wel zijn. Participatie is, niet in het minst voor mensen in armoedesituaties, een moeilijke opgave. Zij moeten dus ook zelf mede de voorwaarden kunnen bepalen waaronder zij al dan niet betrokken kunnen en willen worden; niet alleen in het kader van de dialoogmethode, maar ook in de ruimere samenleving.

Structurele verandering vereist meer dan een mentaliteitsverandering bij diensten of beleidsverantwoordelijken. Een van de kritieken in verband met de ontwikkelingen inzake de participatie van armen is dat armen wel worden gehoord, maar dat er in essentie voor hen weinig verandert. Nog te veel wordt de participatie van armen beperkt tot het construeren van een 'correct beeld' over armoede en de beleving ervan. Ook een maatschappelijke (historische, sociale, economische, ...) analyse is evenwel essentieel als het gaat om kritisch onderzoek samen met armen. Armen *en* partners moeten dus nog veel meer medeonderzoekers worden, niet alleen inzake armoede-ervaringen, maar ook in de analyse van uitsluitingsmechanismen in de samenleving.

Een ander knelpunt is de veronderstelling dat een eenmalig consulteren van mensen in armoede volstaat om oplossingen voor de bestrijding van armoede te formuleren. Maatregelen die genomen worden, betekenen nooit een definitieve oplossing voor iedereen die geconfronteerd wordt met uitsluiting. De praktijk neutraliseert vaak behaalde 'resultaten'. Het gevaar is dat 'deskundigen', vertrekkend vanuit het discours van de armen, een kennis uitwerken waarover armen geen enkele controle meer hebben. Arme bevolkingsgroepen mogen dan wel informatie aanbrengen, maar worden verder niet bij de interpretatie van de gegevens en bij het gebruik ervan betrokken. Het vergt een volgehouden inspanning vanuit verenigingen en partners om mensen in armoede blijvend te betrekken bij het verzamelen van getuigenissen en bij de interpretatie, verwerking en terugkoppeling.

Literatuur

Bouverne-De Bie, M. (2004) *Sociale Agogiek*, Gent: Academia Press.

Claeys, A. (2004) *Onderzoek 20 jaar Beweging van Mensen met Laag Inkomen en Kinderen*, Universiteit Gent: Vakgroep Sociale Agogiek.

Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (2004) *Een andere benadering van armoede-indicatoren. Onderzoek-Actie-Vorming*, Brussel: Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding.

Cock, A. de (2001) *Samen gaan we vooruit. Over de methode van de dialoog*, Oostende: Beweging van Mensen met Laag Inkomen en Kinderen vzw.

Freire, P. (1972) *Pedagogy of the oppressed*, New York: Seabury.

Koning Boudewijnstichting, ATD-Vierde Wereld België & Verenigingen van Belgische Steden en Gemeenten (1994) *Algemeen Verslag over de Armoede*, Brussel: Koning Boudewijnstichting.

Lieshout, H. van (red.) (1982) *Onderzoek en Welzijnswerk*, Baarn: Uitgeverij H. Nelissen B.V.

Nicaise, I. (2003) Van onderzoek over armoede tot onderzoek met armen. Het project 'Vierde wereld – Universiteit', In: M. Bouverne-De Bie e.a. (Red.). *Armoede en participatie*, Gent: Academia Press.